

Постаті

УДК 910.1:911.375]:001–051(477) «19»

Ігор Стебельський

РЕГІОНАЛЬНІ ГЕОГРАФІЧНІ СТУДІЇ ПРОФЕСОРА МИРОНА КОРДУБИ

Стаття є частиною розлогого дослідження канадського географа українського походження професора Ігора Стебельського – учня Володимира Кубійовича. М. Кордуба відомий передовсім як учений-історик. Працюючи гімназійним учителем (м. Чернівці, 1902–1919, м. Холм, 1940–1941), він викладав також географію, використовував географічний метод при написанні статей і книжок з історії окремих українських земель і регіонів. Особливо продуктивною була історико-географічна тематика у 1918–1921 рр., коли утворилася Західно-Українська Народна республіка (ЗУНР). Регіональний підхід добре виражений у працях М. Кордуби, в яких він характеризував населення, народні промисли, сільське господарство і промисловість України загалом. У даній публікації проаналізовано лише ті твори автора, де він відзначає історико-географічні особливості регіонів і земель України як національної території. Учений працює у межах історико-географічної парадигми і школи акад. М. Грушевського, учнем якого він був. Хоч у Європі тоді вже увійшла у дію геолого-географічна парадигма. У наведеній нижче статті її автор (І. Стебельський) характеризує зміст декількох праць М. Кордуби, зокрема: «Північно-західна Україна» (1917) і «Буковина» (1919). В усіх працях М. Кордуба виступає з позицій україноцентризму і соборності нашої держави.

Ключові слова: М. Кордуба, С. Рудницький, Галичина, Буковина, Північно-Західна Україна, територія, національні відносини.

Ihor Stebels'kyi. Professor Myron Korduba's regional geographical studies. This article is part of the flamboyant study of the Canadian geographer with Ukrainian origin, Professor Ihor Stebels'kyi – Volodymyr Kubiyovych's student. M. Korduba is known primarily as a scientist-historian. While working as a gymnasium teacher (Chernivtsi, 1902–1919, Kholm, 1940–1941), he also taught geography, used the geographic method when writing articles and books on the history of Ukrainian lands and regions. Particularly productive was the historical and geographical researches in 1918–1921, when the Western Ukrainian People's Republic (ZUNR) was formed. The regional approach is well expressed in the works of M. Korduba, in which he characterized the population, folk crafts, agriculture and industry of Ukraine. This publication analyzes only those works of the author, where he notes the historical and geographical features of the regions and lands of Ukraine as a national territory. The scientist works within the limits of the historical-geographical paradigm and the school of acad. M. Hrushevskiy, whose pupil he was. Though in Europe the geological-geographical paradigm was already in operation, the promoter of which in Ukrainian geography was S. Rudnyts'kiy. It is no coincidence that the last criticized the manuscript of the book «Geography of Ukraine» by Dr. Hrygoriy Velychko, which was written from a branch-historical point of view. The same critically S. Rudnyts'kiy spoke about M. Korduba's geographical atlases. In the following article, its author (I. Stebels'kiy) characterizes the content of several works by M. Korduba, in particular: «North-west Ukraine» (1917) and «Bukovyna» (1919). In all the works M. Korduba acts from the standpoint of Ukraine-centrism and the unity of our state.

Key words: M. Korduba, S. Rudnyts'kiy, Halychyna, Bukovyna, North-Western Ukraine, territory, national relations.

Визначний український історик, учень школи Михайла Грушевського, професор Мирон Кордуба був водночас і визначним географом. Він досліджував окремі історико-географічні регіони та українські етнічні землі – Галичину, Буковину, Закарпаття, Волинь, Північно-західну Україну та ін. Як учитель гімназій (Чернівці, Холм, Львів), М. Кордуба викладав географію у середньошкільних закладах, поєднуючи її з історією і картографією. Тут розглянемо лише дві регіональні розвідки ученого, які стосуються Буковини і Північно-західної України.

ПІВНІЧНО-ЗАХІДНА УКРАЇНА

Це [1] обширна регіональна праця у формі книжки¹. Вона появилася під час Першої світової війни та визвольних змагань і її спрямування було виховно-довідковим.

При кінці книжки подана карта західної України. На ній виразно зазначена етнографічна межа українського народу, яка представляє західну та північну границю Західної України. На карті є тоді існуючі державні та адміністративні границі та відповідні назви українських країв [2] від Підляшшя і Полісся на півночі, крізь Холмщину і Волинь, Галичину і Поділля [3] до Угорської Русі і Буковини на півдні. Східна та південна границя Західної України не визначена. Її територія зливається з рештою України.

У цій книжці предмет представлений за загальноприйнятим порядком довідника. Книжка має сім розділів і закінчується висновками. Розділи такі: 1. Географічний огляд; 2. Історична минув-шина; 3. Національні відносини; 4. Освіта; 5. Рільництво й годівля домашніх звірят; 6. Промисл; 7. Торгівля.

Географічний огляд представлений за концепціями Степана Рудницького.² Кордуба починає від географічного поняття, що Україна належить до східної Європи і творить там окрему географічну провінцію. Українська географічна провінція різко відрізняється від інших східноєвропейських, які він називає. З другого боку, він зазначає внутрішні відмінності поодиноких частин України, особливо між південно-східною і північно-західною смугою. До Північно-західної України він зачисляє такі губернії: Холмську і Волинську, південну частину Гродненської і південно-західну частину Минської; і такі тектонічно-морфологічні одиниці: Розточчя, Волинську височину, Підляшшя й Полісся. Він застерігає читача, що теперішні політичні й адміністративні границі проведені зовсім довільно, без огляду на природні й історичні чинники.

Далі він представляє огляд поодиноких частин Північно-західної України. Це: 1. *Розточчя*, або *Львівсько-Люблинський хребет*; 2. *Волинська височина*; 3. *Підляшшя* – рівнина; 4. *Полісся* – багниста котловина.

¹ Кордуба М. Північно-західна Україна. – Відень, 1917. – 89 с.

² До цього розділу він подає таку літературу: С. Рудницький. Географія України; також у німецькій перерібі п. з. «Ukraina, Land und Volk». Penck, «Die Ukraina». S. Rudnytzkyj. Zur polit. Geographie der Ukraine.

Відносно питання, до яких областей північно-західна українська географічна група природними умовами найбільше підходить, Кордуба пропонує Галичину. Для цього він подає відповідні аргументи тогочасного географічного думання *Альрехта Пенка* відносно природно-топографічних характеристик для ієрархічних схем регіоналізації.

Розділ «*Історична минувшина*» – це взірцеве класичне представлення історичної географії регіону. *Мирон Кордуба* починає твердженням, що Північно-західна Україна становить цілісність; що в історичному минулому вона займала окреме становище серед українських земель. Він представляє райони з географічною точністю, а їх жителів, інституції та владу з тонким відчуттям процесів, котрі в певний час спричиняли кількісні і якісні зміни.

Починає він розповідь з *Несторового* огляду розселення племен. Тут він подає правдоподібну етнографічну приналежність *Дреговичів*, та відому приналежність *Дулібів*, та їм сусідніх *Деревлян*. Далі він веде дискурс про князівства та церковно-адміністративні формації, які появлялися і мінялися, формуючи від IX до XI ст. одне політичне тіло. Відтак він представляє конкуренцію сусідів за українські землі та роль церков під впливом Польщі та Росії для асиміляції українців у Північно-східній Україні.

Його розділ «*Національні відносини*» складається з двох тем. У першій він обґрунтовано викладає про польсько-українську границю в давнину та її поширення за княжих часів колонізацією у напрямі до Висли. Відносно границі з білорусами він подає історичні підстави для пояснення поділу *Дреговичів* на *Українців Берестя* й *Пинська* та решту Полісся, яке зосталось при Литві та збілорусилось. У другій темі він аналізує демографічні дані за повітами: густина людности та склад населення за віровизнанням та мовною (національною) приналежністю. Відносно Холмської губернії, яка не існувала під час перепису 1897 р., він використовує спеціальний перепис 1909 р., порівнює дані повітів з обох переписів, та подає втрату українців за 12 років. Він пояснює ці зміни натиском Російської влади на греко-католиків щоб вони стали православними, але вони вибрали латинізацію. Нарешті він представляє опрацьовані дані які доводять, що *Українці*, наперекір чужим твердженням, становлять більшість і в північно-західній (підросійській) Україні і в галицькій Україні.

Розділ «*Освіта*» теж побудований на історично-географічному принципі. Починає він від розвитку освіти за княжих часів, вказуючи на осередки управління, торгівлі та церковних установ, на творчі шедеври, які були там написані. Далі він звертає увагу на втрату самостійної державності як чинник у занепаді освіти в Україні від XIV до XVI століть. Він згадує українських вельмож та братств, які були причетні до виникнення осередків відновлення освіти (найголовніші з них Остріг та Львів), і вважає, що проголошення унії призвело до інтелектуального зусилля на фронті полеміки, котра приглушила розвиток світської науки.

Рис. 1. Картоschema Північно-західної України

Він відмітив, що розвиток шкільництва за Козаччини був короткотривалий. Відновлений осередок українського культурного життя у Києві був анексований Росією у 1667 році і підупав русифікації. За той час, польське правління приклало зусилля до проекту «zniszczenie Rusi», та робило все можливе щоб знищити українське шкільництво. Таким чином, Кордуба пояснив занепад шкільництва на українських землях аж до початку ХХ ст.

Тогочасний стан шкільництва у Північно-західній Україні Кордуба проаналізував за даними по губерніях. Перше він оглянув наявність поодиноких вищих шкіл, а тоді стан середніх шкіл у Північно-західній Україні та в Галичині. Для аналізу нижчих шкіл, він обчислив скільки простору чи населення припадало на одну школу, скільки шкіл однокласних і скільки кількакласних. Він також брав під увагу навчальну мову по школах. Накінець, він проаналізував стан грамотности мужчин і жінок у чотирьох районах Північно-західної України, пояснив їх відмінності та описав сумний стан шкільництва до Першої світової війни.

У розділі «Рільництво й годівля домашніх звірят» є екскурс у географію сільського господарства Північно-західної України. На підставі статистичних даних того часу він розсудливо представляє стан сільського господарства регіону. Починає він від обчислення зайнятості населення у хліборобстві. Далі він представляє та пояснює відмінності у землекористанню. Тоді він аналізує питання, кому належить та земля і як вона розділена поміж різними посідачами. Він також старається представити національну приналежність власників приватних земель, і подає цифри земель польської власності. Нарешті він аналізує удільні землі, які попали селянам після звільнення з кріпацтва. Тут він обчислює скільки землі припадає на господарство, а далі, які пропорції становлять категорії господарств за їх величиною земельної площі: середні (більше ніж 11 га), малі (від 3.3 до 11 га), та дрібні (менші ніж 3.3 га). Тут він приходиться до висновку, що Холмщина має найбільшу частку дрібних господарств у Північно-західній Україні (близько 10 %), але не таку велику, як у Галичині (42.6%).

Далі він дає огляд рослинної продукції на території Північно-західної України і до якої міри їхня продукція задовільняє потреби місцевого населення. Через брак даних він не може порівняти якості та продуктивності за категоріями господарств. Він представляє загальні порайонні дані про посівні площі, збори та урожайність жита, пшениці, ячменю, вівса, гречки, проса, гороху і сочевиці, як також картоплі, льону, конопель, цукрових буряків та тютюну. Високі врожаї на Холмщині він пояснює більш інтенсивними способами господарства, а на південній Волині чорноземами. Найслабші успіхи він спостерігає на Підляшші й на Поліссю. Назагал, він відмічає, що урожаї Північно-західної України

не зле витримують з Галичиною, але уступають Німеччині та Норвегії. Відносно задоволення потреб харчування, він представляє продукцію збіжжя на душу населення по губерніях і доводить, що навіть при відсталій трипільній системі обробки поля ще є лишок на експорт, хоч не в Поліссю і Підляшші.

Про відгодівлю домашніх звірят М. Кордуба відзначає їх другорядну роль у сільському господарстві. Їх головне завдання, пише він, є у постачанні робочої сили та гною для рослин. Він звертає увагу на завелику пропорцію коней до рогатої худоби та особливо свиней як ознаку відсталого господарства. Він відзначає, що в Галичині та Австрії є два рази більше свиней на 1000 душ населення ніж у Північно-західній Україні, але пояснює ці менші кількості на неохоче звітування господарств державним статистикам Росії.

Розділ «Промисл» ☒ це є статистично-описова географія промислів у Північно-західній Україні. Починає він від природних ресурсів та брак таких, які привабили б розвиток великої промисловості. Цитуючи дані перепису населення за 1897 р., він звертає увагу на низьке затруднення населення у промисловості порівняльно до Польщі, але дещо вище ніж у Галичині. Відтак він описує дрібний промисл.

На Північно-західній Україні, пише він, найширше розповсюджені вироби з дерева. Ремісники виробляють товари не на вивіз на більші ринки, але на замовлення місцевого населення. Він характеризує, де розповсюджені різні промисли, так як стельмашний промисл, боднарство, токарство, теслярство, столярство, та вироби інших предметів з дерева чи з лика. Далі він описує місцеву роль ковальства та слюсарства та локалізацію гончарства до присутності ресурсів відповідної глини. Відносно переробки звіриних продуктів, він згадує відомі центри кожем'яцтва та розповсюдження шевців по всіх селах, хоч їх ремесло найменше поплатне. Переробка волокна, пише він, має за підставу управа льону й волокна та годівля овець. Тут він описує широко розповсюджене домашнє ткацтво, яким займаються жінки у вільний час, для домашніх потреб. Виріб на продаж витісняє фабрична продукція, яка тут обмежена до кількох малих підприємств поруч з виробом шнурів і ливн. Виріб сукна з вовни овець він описує і локалізує цю продукцію. Краєцтво зосередження по містечках і більших селах, а тим займаються здебільша *Жиди* (*Євреї. – Ред.*).

Відносно фабричного промислу, на підставі офіційних даних, Кордуба висуває важливі факти характеристики економічної периферії. 1) Між усіма смугами європейської Росії, Північно-західна Україна включно з рештою Полісся займає останнє місце. 2) Фабричний промисл звернений майже виключно на перерібку місцевої сировини. Таким чином, рішучу перевагу має тут переробка продукції

лісоводства й хліборобства.

Для подрібного огляду фабричного промислу Кордуба представляє таблиці з даними про підприємства та вартість їх продукції за рік. Дані, згруповані за тим, що підприємства продукують, та подані по поодиноким уїздах, представляють просторово-регіональну характеристику промислів. Кордуба вмilo порівнює поодинокі регіони та їх внутрішні відмінності у Підляшші, Поліссю, Холмщині та історичній Волині. Назagal, виробництво відбувається у дрібних промислових підприємствах.

Кордуба порівнює слабкий стан фабричного промислу Північно-західної України з іншими частинами України. Наприклад, у Катеринославській губернії, де скупчена важка промисловість, вартість промислової продукції на душу населення становить 21 раз більше. У Галичині, де рівень розвитку промисловості подібний, навіть при більш сприятливих умовах наявності сировини для гірництва, перевозових засобів, та надвишки робочої сили, він пояснює конкуренцію чесько-моравсько-сілезького й долішньо-австрійського фабричного промислу, нездарною промислово-торговельною політикою австрійських властей та недостатчею місцевих капіталів.

Розділ «Торгівля» представляє синтез географії транспорту та географії торгівлі. Починає він описом транспортної мережі Північно-західної України: водних і залізничних шляхів та їх головних вузлів. Відтак, при використанні поуїздних даних, він приступає до просторового аналізу торгівлі. Представляє сім груп предметів торгівлі: 1) рослинні продукти сільського господарства, 2) тваринницькі продукти, 3) лісові матеріали та вироби з дерева, 4) мінеральні продукти та вироби з металу, 5) мануфактурні та галантерейні товари, 6) напитки та мінеральні води, 7) різні предмети домашньо-господарського ужитку. Для кожної групи подано кількість підприємств, річний оборот у тисячах рублів, та обчислено склад обороту торгівлі кожного уїзду.

На цій підставі та подрібніших даних Кордуба представляє детальну картину торгівлі у Підляшші, Західному Поліссі, Холмщині та Волині. Інтенсивність торгівлі він подає у формі річного торговельного обороту на душу населення. Таким чином, на перший план виступають головні центри торгівлі, які одночасно служать як транспортні вузли. Для кожного регіону він описує загальні тенденції торгівлі: куди і які предмети вивозять і звідки і які предмети ввозять.

Накінець, Кордуба подає загальну характеристику слабого розвитку торгівлі Північно-західної України. Він демонструє, що торгівля самого міста Харкова перевищувала в той час торгівлю цілої Північно-західної України. Він це пояснює браком великих міст, більших осередків

торгівлі і промислу, навіть браком адміністративних центрів у Північно-західній Україні. Тоді він подає огляд існуючих міст, їх роль в торгівлі і порівнює стан з Галичиною, де на першому і домінуючому місці стоїть місто Львів. Але, так як у Північно-західній Україні, у Галичині домінує вивіз сировини і ввїз фабричних виробів та скупчення торгівлі в руках *Євреїв*, хоч в останні роки є змаг серед *Українців* Галичини розвивати свої торговельні спілки.

На закінчення своєї праці Кордуба нагадує про зусилля *Поляків* доказувати всякими способами про належність цих земель до Польщі. Він підкреслює важливість потреби представити вірні факти. Тоді він подає свої висновки про Північно-західну Україну.

1. Північно-західна Україна складається з чотирьох географічних областей; творить географічну групу, найближче споріднену зі східною Галичиною і зв'язану з нею у географічну одиницю вищого порядку; становить частину української географічно-морфологічної провінції, яка різко відрізняється від польської і інших східно-європейських.

2. За княжих часів Холмщина, Підляшшя, Полісся і Волинь стояли в тісній зв'язку зі східною Галичиною.

3. По упадку політичної самостійності, Північно-західна Україна та східна Галичина залишались у тісних відносинах між собою і з іншими українськими землями.

4. Тісні культурні взаємини зв'язували Підляшшя, Холмщину, Полісся і Волинь зі східною Галичиною та з іншими українськими землями протягом цілої литовсько-польської доби; вони проявились особливо у просвітній діяльності поодиноких українських вельмож і церковних братств; їх зв'язала спільна православна віра, боротьба з церковною унією, і почуття спільної національності.

5. Український нарід, хоч пригноблений гнітом і ворожою політикою на полі освіти, визначився культурністю та змаганням до просвіти і на свої скупі засоби організував своє національне шкільництво.

6. Економічно Холмщина, Підляшшя, Полісся і Волинь виказують велику схожість зі східною Галичиною і далі зі всіма українськими землями своїм домінуючим чисто аграрним характером. Незважаючи на відсталі системи сільського господарства, продукція перевищує потреби місцевого населення та уможливорює вивіз зерна. Великий фабричний промисл не міг розвинути через конкуренцію польського чи для східної Галичини західноавстрійського промислу та тарифної політики. Таким чином, Україна обмежена до постачання сировини на західні ринки та спровадженням з відти фабричних виробів.

Регіональні праці Кордуби підкреслювали тісну приналежність даного району до України. Це поняття цілістності України також проникало його педагогічно-географічну працю у формі ним укладеного дидактичного інструмента для школярів – географічного атласа.

БУКОВИНА

Мирон Кордуба вчителював у Чернівцях від 1902 до 1919 року. Він пильно стежив за суспільно-політичними подіями в Буковині та писав про них коментарі. Він писав історичні довідки про Буковину (1904–1916, 1923, 1935)³ та про українське населення на Буковині (1913)⁴.

Його студія в обороні Буковини як української території появилася під час румунської окупації (1919) у формі малого розділу на неповних п'ять сторінок у окремій брошурі за редакцією *О. Гоздави* чеською мовою.⁵ Тут звернемо увагу на його головні аргументи.

Кордуба починає від назви краю – Буковина. Назва доказує, пише він, що земля не румунська. Вона походить від української назви дерева бука, яка була уживана ще у 14-му столітті відносно лісистого погір'я між Прутом і Серетом. У 1775 р. ця назва була прийнята на всю коронну землю, яка була анексована Австрійськими Габсбургами від Османської Імперії.

Далі Кордуба представляє історію краю, яка близько пов'язана з подіями українського народу. Перше він представляє плем'я Тиверців, яке поселилося між Карпатами і Дністром на територіях Буковини, Бесарабії та Молдавії. При кінці 9-го століття воно увійшло в князівство Київської Русі, а опісля в Галицьку Русь. Після монгольського

вторгнення Галицька Русь розпалась на автономні частини. В той же час примандрували румуни і в Сереті заклали Молдавське князівство. З часом воно поширилось на північ включаючи українцями заселену Шипинську землю (відтак Буковину).

Після історичного опису Кордуба подає статистичні дані за переписом населення Буковини 1910 р. Із всього населення, яке тоді налічувало 794,929 осіб, Українці становили 305,101 (38.4%), Румуни – 273,234 (24.3%), Євреї – 102,919 (13.0%), Німці – 65,932 (8.3%), а Поляки – 36,210 (4.5%). Однак, ці цифри не вказують на великі відмінності по округах Буковини. Із 12 округів, тільки два були румунськими: Gurahutoga (69.7%) і Suczawa (70.1%). Чотири були майже чисто українськими: Заставна (92.7%), Кіцмань (87.4%), Вашківці (82.0%), та Вижиця (77.1%). Інші були змішані, з більшістю Румунів. Місто Чернівці відмічалось найбільшою часткою Євреїв. Українці були там на другому місці, Поляки на третьому а Румуни аж на четвертому. З огляду на такий склад населення, пише Кордуба, Чернівці мають належати Українцям а не Румунам.

Як бачимо, М. Кордуба особливу увагу звертає на обґрунтування української приналежності українських земель – Підляшшя, Холмщина, Волині, Галичини, Закарпаття і Буковина. У той час на початку ХХ ст. це була вимога суспільно-політичного розвитку української спільноти, яка змагалася до створення своєї незалежності, суверенної і соборної держави.

³ «Коротка історія Буковини». Ілюстрований буковинський православний календар на р. зв. 1905, 44-47. «Найдавніші оселі на Буковині», Буковина, ч. 45-46, 17-го квітня, 1905. Ілюстрована історія Буковини, Чернівці, 1906, ч. 4., 87 с. «Децо з бувальщини міста Чернівців», Буковина, ч. 6, 1909. «З кривавих днів. (Образець з історії Буковини)», Буковинський православний календар на зв. 1910 р., Чернівці, с. 180-191. «З кривавих днів» [ч. 2]. «Товариш», народний ілюстрований календар на зв. р. 1911, Чернівці, с. 159-168. «Яким чином Буковина перейшла до австрійської держави?» Читальня, 1912, ч. 5, 19-28 с. «Ми і волохи», Буковинський православний календар на зв. р. 1917, Відень, 1916, с. 123-142. «Переворот на Буковині. (З особистих споминів)», Літературно-Науковий Вістник, Львів, 1924, Т. 81, ч. 10, с. 135-141; ч. 11, с. 229-239; ч. 12, с. 321-333. «Буковина – до 1848» Українська Загальна Енциклопедія, 1935, Т. 3, с. 671-674; [Буковина] «1914-1918» Українська Загальна Енциклопедія, 1935, Т. 3, с. 679-680.

⁴ Українці на Буковині. – Діло, 1913. – Ч. 31.

⁵ Dr. Korduba. Bukovina v nástinu historickém a etnografickém. – Poznajme Ukrajinu. Sbirka informačních a časových pojednání o ukrajinské otázce. – Česke serie. – Kyjiv–Praha: Nakladem Ukrajinského vydavatelství, 1919. – Číslo 6–7, 7–11 s.